

ספר

אוצר חכמות

פני יצחק אפי רברבי

חיברו חר מקמאי מראשוני האחרונים
מוהר"ר יצחק בן מוהר"ר אברהם חיות
אב"ד וראש ישיבה בפראג

הלכות שחיטה טריפות איסור והיתר
נטילת ידים מאכלות אסורות נדה

נרפס בקראקא בשנת שג"א
ועתה יו"ל מחדש במהדורה מאירת עינים
בתוספת מראי מקומות והערות

לעילוי נשמת

הר"ר יצחק צבי ב"ר יעקב הרצוג ז"ל
נלב"ע י"ב אייר תשל"ז

פותרים בכבוד אבסגיה של תורה
כולל נר ישראל
בביכ"נ חניכי הישיבות בית וגן
יזכה ה' את העומדים בראשו
להוסיף ולהרבות פעלים לתורה ולומדיה

©

כל הזכויות שמורת
מנחם אדלר
02-5373145

צילום ולוחות "פונק" ירושלים

מבוא

רבי יצחק נולד בשנת רח"צ לאביו רבי אברהם חיות^א שהיה "מגזע חסידי פרובינצא", היא פרובאנס אשר בצרפת, ממנה גורשו היהודים בשנת ס"ו. בשנת שכ"ח היה רבה של בוסק, במחוז לבוב בגליציה^ב. בשנים שמ"ד – שמ"ז היה אב"ד וראש ישיבה בפראג^ג, לאחר מכן כיהן כראש ישיבה בפרוסטיץ שבמעהרין (מורביה)^ד, נפטר לא יאוחר משנת שע"ז^ה.

א. אביו נפטר לערך בשנת שמ"ז, שהרי בספרו שיח יצחק שנדפס בשנה זו מזכיר את אביו בתוספת המילים נר"ו, ואילו המדפיס כותב על ר' אברהם ז"ל. בהקדמת ספרו פני יצחק מזכיר את אביו בתוספת נ"ע. הר"ר מ' הרשקוביץ בספרו כתי"י על משפחת חיות, אשר נעזרנו בו בפרטים רבים, מביא כי מרשימת תולדות שכתב צ"פ חיות, נכדו של המהר"ץ חיות, עולה כי ר' אברהם בא לפראג לפני שבנו כיהן שם כאב"ד. ועוד כתוב שם, כי ר"י חיות כיהן כרב בפראג משנת שמ"א, ועם פטירתו של ר' יצחק מעלינג שהיה ראש ישיבה בפראג שיג-שמג, נתמנה לאב"ד. וראה עוד בתולדות המהר"ל שחיבר א' גיטסדינר, בתוך ספרי המהר"ל.

ב. בהקדמת ספרו שיח יצחק, לובלין שלי"ג, כותב שחיברו בהיותו בן שלושים בעת שהיה רב בבוסק בשנת שכ"ח.

ג. כמ"ש הצמח דוד. בתואר אב"ד פראג, מכונה גם בשער ספרו שיח יצחק, מהדורה שניה לבוב תרסה. באגרת קץ חי לנינו ר' יצחק חיות, מח"ס זרע יצחק, מספר על עצמו, לאחר שחזר לחיים, שנפטר ועלה לבי"ד של מעלה ועמד לימינו זקנו "הרב הגאון המקובל ר' יצחק אב"ד בפראג בעמח"ס אפי רברבי" [אגב, היסוד ושורש העבודה ח"ב פ"ב, מביא מאגרת מופלאה זו]. אמנם בשער הספר זרע יצחק על משניות (פפד"א תצב) כתוב "...בהגאון הגדול מאור הגולה האלקי מוהר"ר מנחם מאנש חיות אב"ד דק"ק וילנא בהגאון המפורסם רבן של כל בני הגולה אב"ד דק"ק לבוב וק"ק קרקא וק"ק פראג מוהר"ר יצחק חיות שחיבר ספר אפי רברבי ושאר חיבורים". וכך כותב ג"כ אחד מצאצאיו, ר' דוד אלטשולר, בעל המצודות בסוף הקדמתו "נכד הגאון מאור הגולה מו"ה יצחק חיות בעל המחבר ספר אפי רברבי מגזע חסידי פרובינצא שהיה אב"ד בק"ק לבוב וק"ק קראקא וק"ק פראג". ובמעלות היוחסין לרא"ז מרגליות (עמ' נא), שהיה מצאצאיו, כותב עליו אב"ד פוזנא ופראג. אמנם בספר כלילת יופי (לג ע"א) כתב שמעולם לא היה ר"י חיות אב"ד לבוב וקראקא אלא בפראג ופרוסטיץ, וכונה כך משום שהוזמן לכהן שם וכד'. ודבריו צ"ע שהרי צאצאיו לא יכנו אותו כן בכדי. אמנם כותבי תולדות ערים אלו אינם מזכירים את ר"י חיות בין רבני העיר.

ד. כפי שעולה מדברי בנו ר' מאנש בקינה שחיבר על מיתת אחיו בשנת שני"א (ראה לקמן הערות י, טו, טז) "וחתן אחי י"ב טבת בק"ק פרוסטיץ טמונה. עת אבי על דגל ישיבתו שם חנה". מדברים אלו נראה שכעת אביו אינו שם, או שמא היה ראש ישיבה בפרוסטיץ ואילו ביתו נשאר בפראג, וכמו שכתב שם ר' מאנש שמחבר את הקינה בפראג. ורומז לזה הצמח דוד, שהרי בכתבו על ר"י חיות לא הזכיר שעזב את העיר אלא "הוא בא לכאן פראג בשנת דש"ס והיה פה ראש ישיבה ואב"ד".

ה. בנו ר' מנחם מאנש הסכים ביום ח' אדר שנת שע"ז ביריד לובלין ע"ס עץ שתול, פי ע"ס העיקר, והזכיר את אביו בברכת המתים (ניתכן שנפלה טעות הדפוס בתאריך וצ"ל שע"ד, שהרי בהסכמתם של "הגאונים דמדינת פולניא", דהיינו ראשי ועד ד' ארצות, המהרש"א ועוד, כתוב יריד לובלין שע"ד. מאידך ישנם הסכמות של הכלי יקר והשל"ה משנת שע"ח, שלא ביריד לובלין). בהקדמת ספר גדולת מרדכי הני"ל, אשר נדפס בעיר הענה, נזכר בתוספת ז"ל. בשער הספר התאריך שע"ה, אי"כ נפטר לפני שע"ה, אמנם בסוף הספר נאמר שנגמרה מלאכתו בשנת "בשלוש" והגימטריא היא שע"ח, אי"כ נפלה טעות בשער וצ"ל שע"ח. במליצי אש מייחס את יום פטירתו – י"א תמוז (מש"כ שם שנת פטירתו שמ"ה טעות הוא).

על גדולתו נוכל ללמוד מדברי בן זמנו, ר' דוד גאנו תלמידו של הרמ"א, בספרו צמח דוד: "רבי יצחק חיות, הרב הגדול אשר שמו יוצא בכל תפוצות ישראל הוא העמיד תלמידים הרבה והרביץ תורה בישראל וחיבר ספר פחד יצחק ושיח יצחק וספר פני יצחק וחבורו הגדול קרית ארבע ושאר חיבורים רבים זולתם. הוא בא לכאן פראג בשנת דש"ס והיה פה ראש הישיבה ואב"ד ג' שנים ומחצה השם יאריך ימיו בנעימים וכסאו יתגדל ויתרומם למעלה למעלה". וראה עוד בהקדמת גדולת מרדכי (נדפס שע"ה) "באתי לק"ק פראג עיר ואם בישראל, עיר גדולה של חכמים וסופרים וחקרתי ודרשתי למצוא דברי חפץ והנה אנה ה' לידי שלשה ספרי מרדכי שהוגהו מכתיבת יד שלשה גדולי הדור. האחד, כתיבת יד הגאון אר"י דבי עילאי כמהר"ר יהודה לינאי ב"ר בצלאל ז"ל (המהר"ל). השני, כתיבת ידי הגאון מהר"י חיות (האפי רברבי). והשלישי, הכי נכבד שהוגה ע"י הגאון מהר"ר אליעזר אשכנזי (מח"ס מעשי ה') והיה נחבא אל הכלים מאין רואה. הלא המה אשר ראיתי שבררו וצירפו וסיקלו וטיהרו מכל טעויות שנמצאו בדפוסים, ועוד מצאתי בגליון שלהם מנופת צוף אמרת גזרתם מה שהעמיקו וחידשו מתוך פלפולם וחריפותם".

נמצא שהיה רבי יצחק חיות מגדולי הדור לאחר פטירת הרמ"א והמהרש"ל. בן דורם של המהר"ל הלבוש והסמ"ע. מראשוני האחרונים¹.

משפחתו

יש הסוברים שאחותו נשואה היתה למהר"ל מפראג. וכך כותב החות יאיר בספרו יאיר נתיב (נדפס מכת"י בבכורים תרכ"ה): מו"ה מאניש חיות בן רבי יצחק חיות הריץ אגרותיו עם א"א זקני הגאון ז"ל [ר' שמואל בכרך נכד המהר"ל, אב"ד וורמייזא] כמבואר בחוט השני תשובה לא"י זקני הגאון מהר"ל (המהר"ל) היתה לו לאשה אחות מהר"י חיות הנ"ל, ובתשובה הנ"ל החזיק לו זקני הנ"ל [ר' שמואל] טובה על שנתרצה לבוא על שמחתו והוא שמחת נישואין בזיווג שני של א"א זקני עם זקנתי הרבנית החסידה המלומדת מרת חוה (שנת ש"ס) שהיתה נכדתו של הגאון מוהר"ל ופ' ואשתו דודתו של מהר"ר מאניש ולכן כתב שם בתשובה המיועד להיות מחותני ודוק". כלומר מרת חוה זקנתו של החות יאיר, אשתו של ר' שמואל בכרך, היתה בתו של המהר"ל ואשתו בתו של ר' אברהם חיות².

1. ראה הערה ה. בחידושי אנשי שם על המרדכי נדפסו הגהות מתוך הגדולת מרדכי בראשי תיבות ג"מ.
2. בנו בהסכמתו לנץ שתול מכנהו "הגאון הגדול החסיד" נינו מתארו בשם "הרב הגאון המקובל", בשער הספר זרע יצחק "הגאון המפורסם רבן של כל בני הגולה", ר' אברהם בנימין בנו של ר' שלמה קלוגר כותב בהסכמתו לשיח יצחק "חיברו ויסדו מתקיפי קדמאי הגאון מאוה"ג רבן של ישראל".
3. בסוף התשובה נרמז מיהו ר' מאנש שאליו מיועדת: "אף כי צאן עלות ושיות יתנשאו לעומת חיות".
4. אמנם נראה שהיתה זו אשתו של המהר"ל בזוו"ר, שהרי ידוע לנו שאשתו פעריל שנפטרה בשנת ש"ע, היתה בתו של ר' שמואל שמעלקא רי"ך מעשירי פראג. ע"פ מקורות מסוימים היה ר' יצחק חיות ג"כ חתנו של ר' שמואל רי"ך, נמצא שהיה באופן זה גיסו של המהר"ל מפראג [ואולי שני הדברים נכונים, המהר"ל נשא את בתו של ר' אברהם חיות, ולאחר פטירתה נשא את בתו של ר' שמואל רי"ך, ור"י חיות

בניו: א. ר' שמואל נפטר צעיר לימים בשנת שני"א, מספר ימים לפני חתונתו, בעקבות הצער על פטירת חותנו ר' אליעזר מארפטשיק, מראשי קהילת קראקא. אביו מבכה מרה את פטירתו בהקדמתו לספרו פני יצחק, ומנמק בכך את אחד הטעמים לקריאת הספר בשם זה"י. ב. ר' אברהם מח"ס הולך תמים (קראקא שצ"ד), טעמי המצוות ע"ד הקבלה"י. ג. ר' אליעזר חיים אשר נפטר בקראקא שפ"ג. ד. בנו המפורסם מכולם, הוא ר' מנחם מאנשי"י. נולד בפראג בערך בשנת ש"כ, רבה של טורבין ואח"כ

נשא ג"כ את בתו של ר' שמואל רייך]. וראה בענין זה בספר הזכרון לרב זיילטי עמי רסד ובקונטרס תפארת בנים בסו"ס באר יעקב על או"ח ח"ב.

בתו של המהר"ל נשואה היתה לחתנו המפורסם, ר' יצחק כ"ץ. כמו שכותב החות יאיר בהקדמתו לשו"ת חות יאיר שקרא לספר חות "להיות למזכרת טוב לזקנתי החסידה מרת חוה זצ"ל אם אבי הגאון מוהר"ר שמשון זצ"ל כי ראוייה היתה לכך מצד שממנה נשתלשל לי ולבית אבי יחוסו של עטרת תפארת הגאון הנודע והנזכר בפי המחברים מוהר"ר לייב פראג, כי זקנתי היתה בת בתו של הגאון מוהר"ל"פ מבעלה הגאון מוהר"ר יצחק כהן וכ"י ושני אחיה הגדולים הרבנים האדירים רבני פולין, הגאון מוהר"ר חיים כ"ץ אב"ד פרנקפורט ופוזנא והגאון מוהר"ר נפתלי כ"ץ אב"ד לובלין". וע"ש שמפליג בשבחה וחסידותה של מרת חוה שהגאון השליה בנוסעו לאר"י רצה לישא אותה לאחר פטירת בעלה ר' שמואל בכרך, ואמר עוונותי גרמו שלא זכיתי להזדווג לגוף קדוש זה. וע"ע שו"ת חת"ס אה"ע ח"ב כה "החות יאיר היה נקרא כן בלשון בני"א ע"ש זקנתו חוה שגידלה אותו". [יש הסוברים שבתחילה נשא ר"י כ"ץ את בתו של המהר"ל לאה ואחר שנפטרה ללא ילדים, נשא את אחותה פייגלה וממנה נולדו ילדיו הנ"ל].

י. כך עולה מדברי אביו בהקדמתו "שנת האנ"ש מאלוה יצדק בצדקתו. חדש טבת בו הוקבעו גם שמחתו וחתנותו". מאידך בנו ר' מנחם בקינתו שחיבר על מיתת אחיו ושריפת העיר פוזנא, (לקמן הערה טו) כותב ששריפת פוזנא היתה בסיון שנת "שופך ד"ם הא"ש לפרט ושנה [נראה שצ"ל השנה], א"כ השריפה היתה בשנת ש"נ, וכך כותב בסיום הקינה שחיברה "באב לפרט קרן. אל למשיחו ירום קרן. למשוך היובל בקרן. איל יצחק נקרב עולה". ורמז כאן את השנה קר"ן דהיינו ש"נ, ואם נפטר בשנת שני"א כיצד יכול היה ר' מנחם לחבר קינה בשנת ש"נ, נמצא שפטירת הבן היתה בטבת ש"נ ולאחריה בסיון ש"נ אירעה השריפה, וכך מסתבר שאם אירעו שני צרות הללו באותה שנה, קונן עליהם ר' מנחם ביחד בחודש אב, יחד עם קינתו "על חורבן ציונה". אלא א"כ כונתו קר"ן עם הכולל דהיינו שני"א, נמצא שהשריפה היתה בסיון ש"נ ופטירת הבן בטבת שני"א.

יא. זה לשונו: "וחמישיתו נתוסף לקול השמוע. העדר בני רבי שמואל רכב בחור הידוע. עליו תדמע כל דימוע. כעל רבי אליעזר בן שמוע. פן החמישי פני יצחק לשון אף וחימה כי פני יי נגע בי ביני ביני. בעוני נלקח בני מחמד עיני. חובר חבר רבי שמואל הרימותי בחור חתן מעם כחתן יכהן פאר הזמן והדרו. התחתן עם האלוף מוהר"ר רבי אליעזר מרפטשיק היה ראש בק"ק קראקא עירו ומנהיג מדינה בדורו. בחובא דדרא בעת הדלקה נר חנוכה נכבה נרו. לכל ניכר העדרו. ובני התקשר בו בחיים אף המות לא הפריד קישורו. תוך שבועים היתה נפש בני צרורה בצררו. בצרור החיים מתו. ורמתה תשובתו כי שם ביתו. שנת האנ"ש מאלוה יצדק בצדקתו. חדש טבת בו הוקבע יום שמחתו וחתנותו. בו היו גולל ודופק כיסוי ארון חופתו".

יב. הוזכר בספר זרע יצחק הנ"ל. אבות ג'יג דודי זקני מוהר"ר אברהם חיות בהגאון מוהר"ר יצחק חיות אב"ד דק"ק פראג. תהילים נא, יב בסי' הולך תמים שחיבר דודי זקני מוהר"ר אברהם חיות. אגב, בענין שמות שני ספרי בניו הולך תמים לר' אברהם ודרך תמימים לר' מנחם, ראה משי"כ באפי זוטרי שער אי בביאור מילת "תמים" ע"ש.

יג. פרט מעניין בענין איות שם זה, נמצא בספר טיב גיטין לר' אפרים זלמן מרגליות – הבית אפרים, הכותב באות מ' סק"י"א שיש לכתוב ת השם מאנש בלא יוד, כי כן חתם הוא וחיבר כמה ספרי [נדצ"ל שירין] קודש וחרוזים על שם כך, ובני משפחתנו שהם נקראים על שם ראש משפחתנו הגאון הנ"ל יש להם לכתבו מאנש בלא יוד, וכן היה חותם א"ע אבי אדוני המאה"י. ואמנם בכל שיריו הר"ת בתחילת השיר הינם ללא יוד, אבל בספרו כת"י דרך תמימים כתב ששם הספר הוא גימטריא של שמו, והדבר

שידלוב, ולערך משנת שע"ז מרבני וילנא, נפטר בשנת שצ"ו¹. חיבר קינה על פטירת אחיו ר' שמואל ושריפת העיר פוזנא², ונדפסה בספרו של אביו פני יצחק³. מצוין היה בשיר ומליצה בסגנונו של אביו, כפי שעולה משיריו, בראש ספרו של אביו פני יצחק, בסוף הדרשה של אביו, קינה על מות הקדושים בגומבין בשנת שני"ו, שיר לסיום הדפסת עין יעקב בשנת שס"ג, ובספרו סדר קבלת שבת – פראג שפ"א. גם בעיסוקו בתורת הנסתר⁴ הלך בעקבות אביו, אשר היה לו יד ושם בקבלה. ראה בספר קבלת שבת הנ"ל, וכן נשאר ממנו בכת"י חיבור דרך תמימים פירוש ע"פ בלק ע"ד הסוד. בסי' לחם הפנים על יו"ד, הביא בשמו בסוף סימן קכב, טעם לביטול בששים ע"ד הנסתר. כמו כן בקי היה בחשבון והנדסה, כפי הנראה מביאורו לדברי האבן עזרא (שמות ג, טו)⁵. וראה בשו"ת שער אפרים סימן כט בענין כל אמתא בריבועא, שכותב: בשם הגאון מהר"ם ז"ל הרב דק"ק וילנא שמעתי וכו'.

רבי יצחק חיות זכה לתולדות כיוצא בו, משפחת חיות היתה משפחה ענפה מן המיוחסות בישראל וכל בניה היו גדולי תורה ויראה. נציין אחדים מהם. הזרע יצחק, הבית אפרים, בעל המצודות, מהר"ץ חיות.

עולה אם כותב מאניש ביד. על משפחתו הענפה של ר' מנחם מאנש, ראה בספר מאורי גליציה. נציין רק שבתו נישאה לר' יעקב אחי השלי"ה. נכדו ר' מנחם מאנש (בן בנו ר' מאיר) נשא את בת הש"ך והוציא לאור את הש"ך על חושן משפט (הוזכר בש"ך חו"מ רי סק"א, ריש סי' שפב, נקה"כ לד). נכד נוסף הוא ר' יצחק מסקאלה מח"ס זרע יצחק על משניות (פפדי"א תצב) תלמיד מובהק לר' העשיל, נפטר תעט.
יד. מקומות ושנות רבנותו אינם ברורים דיים. ראה ערכו בספרו של מ' הרשקוביץ על המהר"ץ חיות.
טו. פתיחת הקינה: "זאת הקינה חיבר צורבא מרבנן הר"ר מנחם מאנש בק"ק פראג המדינה על חורבן ציונה ועל שריפת ק"ק פוזנא ועל העדר אחיו רכב בחור חתן רבי שמואל שינא". כיון שאין קינה זו מצויה, נביא חלק מהקדמת ר' מנחם מאנש לקינה. המעיין ישים לב לדמיון בין קינת הבן ודברי האב בהקדמתו, כגון ההשוואה למעשה בירושלמי ברבי בון שנפטר צעיר והשלים נפשו, ושניהם רמזו לפרט השנה "שנת האניש מאלוה יצדק בדינא". וזה לשונו: "התחתן עם אלוף נגיד מוהר"ר אליעזר מארפטשיק מכוונה. היה ראש בק"ק קרקא ומנהיג בפולניא המדינה. התקשרו בחיים ואף המות לא הפריד קשרי אמנה תוך שבועיים נצרכו יחד בצרור צפונה. שנת האניש מאלוה יצדק מדינא. חותן בק"ק קרקא בחנוכה ימי שמונה. וחתן אחי י"ב טבת בק"ק פרוסטיץ טמונה. עת אבי על דגל ישיבתו שם חנה. חודש הוקבע לחופה וחתונה. בו היו לו כיסוי גולל ודופק חופה ואפריונה. בן עשר ושמונה בחידוד הפלפל נשא צינה. ולהתפיס ישיבה היה זמונה. להרביץ תורה לפרחי שושנה. וברוך היודע עת ועונה כעובדא דבעל תאנה. אולם השלים נפשו במיעוט זמנה. אם הרבה יאכל רב טוב צפונה. כעובדא דרבי בון שהשלים בעשרים ושמונה".

טז. קינה זו נזכרה בהקדמת אביו הנ"ל בהערה י "כנרמו בקינה שעשה התורני. הר"ר מנחם מניש בני. הנדפס בסוף ספרי ציוני". בכותבו "ספר ציוני" כוונתו כנראה למפתח הסימנים, אולם לפנינו נדפס שם שיר של ר' מנחם מאנש על הספר פני יצחק [במהדורתו נדפס בסוף הקדמת המחבר]. ברוב טפסי הספר קינה זו אינה נמצאת כלל ועיקר, וכפי הנראה נדפסה בפני עצמה, ובמקצת מן הספרים נכרכה עם הספר פני יצחק. משום מה יש הכותבים שר' מנחם מאנש הדפיס את ספרו של אביו פני יצחק ומציינים להקדמתו, נראה שכוונתם לשיר זה ולא נמצא בו כל רמז לכך שהוא המו"ל.
יז. וכך עולה מהתואר בשער הספר זרע יצחק "הגאון הגדול מאור הגולה האלקי מוהר"ר מנחם מאנש חיות אב"ד דק"ק וילנא".

יח. הביאור עם דוגמאות מתמטיות נדפס ע"י מ' הרשקוביץ בסיני כרך נט.

ספריו

פחד יצחק – לובלין שלי"ג. על אגדות חז"ל, בעיקר האגדות בפרק הניזקין בגיטין אודות חורבן ביהמ"ק. שיח יצחק – פראג שמ"ז. שיר ודינים לליל הסדר. דרשה אשר דרש ביו"ט ראשון של פסח בין מנחה למעריב – פראג שמ"ט. הגדה לפסח עם ביאור באידיש – פראג ש"נ. פני יצחק (אפי רברבי) – קרקא שני"א. בהקדמתו לשיח יצחק הזכיר את ספרו מטעמי יצחק. בנו ר' אברהם, כותב עליו בהקדמת ספרו הולך תמים: "חיבר ביאור רחב על יס התלמוד הם פסקי הלכות על כמה וכמה מסכתות כמעט על כל התלמוד וחיבר ספר קרית ארבע על התורה והמה בכתובים ואי"ה אוציאם לאור עולם. גם חיבורים אחרים ספרים יקרים מאירים כספירים שהם ¹²³⁴⁵⁶⁷ע"ח 1234567 על שמו נדפסים פני יצחק פחד יצחק שיח יצחק והדרשה שדרש בשם טוב על גביהן, ובהקדמת ספר פני יצחק כתב שם וז"ל כה לחי עלי להשלים כל דיני תרי"ג לגומרה. בחבורי זרע יצחק בעזר עוטה אורה. נראה מדבריו כי היה בכונתו לחבר תרי"ג מצוות בחיבורו הנקרא זרע יצחק ולא זכיתי לראות חיבור ההוא".

מספריו פחד יצחק ושיח יצחק, ניכר שהיה לו יד ושם בקבלה. וראה בדברי המדפיס בס' פחד יצחק "אשר לו יד ושם בחכמות האלקיות והחיצוניות". וכך כותב עליו נינו הזרע יצחק "הרב הגאון המקובל". בעקבותיו הלכו בנו ר' אברהם ור' מנחם שחיברו ג"כ ספרים בתורת הנסתר.

תורתו

בהקדמת ספרו פני יצחק, משבח את הפלפול והחילוקים אשר היו נוהגים בימיהם, מיסודו של ר' יעקב פולאק, ובין שיטי לשונו המליצית, הודף בתוקף את טענות המתנגדים לשיטת לימוד זו. וזה לשונו: "זאת ועוד לחדודי לבו והשכלתו. באמור בכמה דוכתי כדי לחדודי שמעתתו. האמנם ממחצב קודש מחצבתו. הוחצב חדוד חילוק פלפול אשכנזי טוב ויפה בעתו. ואין מי שלועג ומואס בו. ללאו או לחלק בחילוק יצא ויבא. להוציא לעז על חכמי קדמאי ובתראי בניבו. אין זה אלא מי שאיננו בקי בו ובטיבו. הדיוט לא ידע נתיבו. לכוין אימרא שפת חלוקו. ויש בו באין ומה גילגול סיבובו. על צירו וקוטבו מכת משגעי מבלי עולם ומחריבו. אבל איש חלק אשר רוח אלקים בקרבו. בשניהם יצא חובו. בתורת ה' אמת כפשוטה יוסף לקח טובו. ותורתו וחדוד פלפולו אל יעזובו. ישמח בחלוקו בחידוד לבבו. בשבת תחכמוני בני ישיבה בשלחנו סביבו. להאיר אור הנפשות ולהלהיב נר הלבבות". בהמשך קובל על כך שנשתנה לימוד הישיבות ונמנעים מלעסוק בפלפול ע"ש.

כידוע יצאו כנגד שיטת החילוקים, המהר"ל במקומות רבים ובעיקר בדרשתו

י"ט. נדפס בבבית הדפוס של ר' יצחק ב"ר אהרן מפרוסטיץ, אשר נוסד בשנת שכ"ט. ספרים רבים נדפסו שם, ביניהם שו"ע עם הגי' רמ"א דפוס ראשון – ש"ל. המגיה אצלו היה ר' שמואל ב"ר יצחק מפייהם, ת"ח אשר הקדים הקדמות לספרים רבים, כגון הרמ"א הני"ל, מהרש"ל על הסמ"ג, חכמת שלמה. בשנת שני"א נדפס שם מטה משה, עמוד השער ופרט השנה זהה לפני יצחק. וראה עוד בספרו של אי יערי תולדות הדפוס בפולין.

שנדפסה בשנת שני"ג, הכלי יקר ברבים מספריו, השלי"ה בראש מס' שבועות ובנו בווי העמודים, ועוד מגדולי אותו דור¹. אמנם שיטה זו נהגה בישיבות רבות. המתבונן יראה שר' יצחק חיות רמז בדבריו שאין להשקיע את כל זמן הלימוד אך ורק בחילוקים אלא יחד עם הלימוד הרגיל יש להניח מעט לתלמידים לפלפל לחדודי שמעתתא, כלשונו "אבל איש חלק אשר רוח אלקים בקרבו. בשניהם יצא חובו. בתורת ה' אמת כפשוטה יוסף לקח טובו. ותורתו וחדוד פלפולו אל יעזובו. ישמח בחלוקו בחידוד לבבו. בשבת תחכמוני בני ישיבה בשלחנו סביבו. להאיר אור הנפשות ולהלהיב נר הלבבות". יסוד זה הוזכר על ידו בקצרה גם בהקדמת ספרו פחד יצחק: "והיות כי לא נכון לאדם להוציא ימי צבאו הקצרים כי אם בדברים היותר יקרים בעסק מקרא משנה תלמוד ופסקי הלכותיהן שמהן אנו חיים. גם חילוק פלפול אשכנזי מחדד הלבבות מאיר נר הנפשות הוא גדול הערך מצד הטוב הנמשך, אשר עליהם הסכן הסכנתי והורגלתי קחם על זרועותי אענדם עטרה ליו"כא. כך היתה גם דעתו של ה"ב"ח, שנחוץ פלפול למטרה זו "להלהיב הלבבות" דהיינו לחידודי, כמ"ש בהקדמתו ליו"ד "אם ניתן רשות לראש ישיבה לחדד התלמידים ולהלהיב הלבבות ע"ד ורבה לחדודי לאביי הוא דעביד, אין זה אלא בע"פ בישיבה ובדרכים הקרובים ופונים אלא האמת".

החות יאיר בסימן קכד מזכיר במפורש את ר"י חיות כנושא דגל החילוקים. וזה לשונו "ואם לי אתה ובקולי תשמע אל יבלה בכך זמנו בחילוקים ובחריפות של הבל אשר בעו"ה נתפשט מה שלא מצינוהו כלל בדברי הקדמונים לא בגמ' ולא בתוס' עם שהיו עוקרי הרים, וכבר קראו תגר עליהם גדולי המחברים וכו' ולא ראיתי וקרייתי אדם מספר בשבחן רק מהר"ר יצחק חיות בהקדמת ספריו פני יצחק ופחד יצחק, והקורא חילוק בילוק שכתב בהקדמת זהו ספר פ"י יעיר ויראה איך שנשתבש רחמנא ליצלן. ובמקום אחר (תשובה קנב) תמהתי על מש"כ בספר זיקוקין דנורא בשבח הפלפול בהכאת ידים זו לזו ראוי לקרות הוי אוי ואבוי על מבחר הזמן שמבלין בזה לפעמים עד רובו של יום שהיינו יכולים ללמוד וללמד כמה דפים מש"ס ומפוסקים. רק הרגל בנך לדקדק בגפ"ת הדק היטב הדק בחסר ויתר יתור וחליף במקומו וממקום

כ. בענין שיטת החילוקים, מה הם דרכי לימודה, מי ייסדה וכו' רבו הדעות ואכמ"ל. ראה מש"כ הרב גרינשפן בהקדמת ספרו מלאכת מחשבת, מ' ברויאר בספר הזכרון לרב ויינברג. ח' דזמטרובסקי בספר היובל לשי' ברוך, א' ריינר בספר היובל לחי' שמרוק, ד' רפל בס' הויכוח על הפלפול. מעניין לציין שעל אף חילוקי הדעות בענין החילוקים, היו קשרים משפחתיים בין ר"י חיות לבין מתנגדי השיטה, שהרי ר"י חיות היה גיסו של המהר"ל ומחותנו של השלי"ה. פרט זה מלמדנו שלא היתה כאן יריבות אישית חלילה אלא ויכוח כדרכה של תורה (לאפוקי מדעת החוקרים ודי"ל), והתקיים בהם "את והב בסופה", כשנפרדים נעשים אוהבים זה לזה. ורמז לזה החות יאיר ביאיר נתיב הנ"ל.

כא. בניו הלכו בעקבותיו והחזיקו בשיטה זו, כפי שמציין החות יאיר שבנו משבח את השיטה. וכן בנו שנפטר על פניו ר' שמואל, נספד בקינת אחיו "בן עשר ושמונה בחידוד הפלפול נשא צינה. ולהתפיס ישיבה היה זמונה. להרביץ תורה לפרחי שושנה". יש הכותבים שמסיבת ההתנגדות לחילוקים לא התפשט ספרו פני יצחק, ואין לזה שחר, שהרי הספר עצמו הינו פסקי דינים, אלא שכותב בהקדמתו שבנה זאת על פלפול. ואחרים כותבים שלא התפשט כיון שהחות יאיר יצא נגדו, ודבריהם נפלאו, שהרי מה כחו של החות יאיר כנגד קדמון שחי כמאה שנה לפניו, ומאידך הש"ך מביאו רבות. אין זה כי אם הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל.

אחר וזהו חריפות של אמת שהורגלנו והרגילו בו הקדמונים בעלי ש"ס ובעלי פירוש הש"ס". אמנם ראה בספרו יאיר נתיב הנ"ל, "ואף כי ה"ה מהר"ר יצחק חיות בהקדמת ספר פני יצחק הרבה לספר בשבח החריפות והחילוקים והלעיג על כת המלעיגים, ההוא מיירי בפלפול של אמת דמיניה תסתיים שמעתתא אליבא דהלכתא כדמוכח המשך לשונו שם. ועוד נראה דצחות לשונו כמ"ש שם ת"ח המדקדק על חילוקו ולחלוקי דרבנן וכהאי גוונא השיאו להפריז על המידה, מלבד מה די"ל דבטלו דבריו נגד כמה ^{אוצר החכמה} אשלי רברבי ושפת אמת תכון לעד וגוי' וזקני הנ"ל (המהר"ל) המליץ בתוכחתו לא באלה חל"ק יעקב, חל"ק לבס, אשר חל"ק להם, וגמ' דאסרו חילק מפני שערבונה עולה עמה"כ.

אפי רברבי

^{הנ"ל} ספרו המפורסם ביותר הוא פני יצחק, המכונה בלשון הפוסקים בשם אפי רברבי. מיוסד על הלכות: שחיטה, טריפות, מליחה, איסור והיתר, נטילת ידים, מאכלות אסורות ונדה. פנים הספר בחרוזי¹¹, הבנוי מארבע שורות כל אחת בת ארבע

כב. דרך זו של פלפול היתה נוהגת אף בדרוש בעניני אגדה. וראה מש"כ היאיר נתיב שם: "ראיתי בדפוס שדרש מהר"י חיות בן הר"ר אברהם מגזע חסידי פרובינציא בק"ק פראג בבית הכנסת החדשה ביום א' דפסח ובסוף הספר עשה בן הרב הנ"ל מו"ה מאנש חיות שיר נפלא בשבח הדרוש, ומהרמ"ח זה עשה חרוזות נפלאות שקולות על תרי"ג מצוות ראשי החרוזים אותיות אנכי ה' וגוי'. וראיתי הסכמתו על ספר עץ שתול פירוש ספר העיקרים שנת שע"ז בלובלין וכמדומה לי שנמצא ג"כ בהסכמת הסמ"ק. ובדרוש הנ"ל ראיתי שאע"פ שהרב מהר"י חיות קילס החילוקים והחריפות מכל מקום בדרוש לא נטה אחריהם כלל".

כג. בשם הגדולים כתב: "אפי רברבי על יו"ד דרך שירים וחידושים, נדפס שנת שני"א ומזכירו הרב ש"ך ביורה דעה". נראה שלא ראהו שהרי לא ידע שם המחבר, וכן ששמו של הספר הוא פני יצחק. מאידך בערך הולך תמים כתב בשם סה"ד שחיברו ר' אברהם בן יצחק חיות, ולא הזכיר שהוא המחבר של אפי רברבי. יתכן שהסתמך על דבריו של סדר הדורות וז"ל "פני יצחק, הג"מ יצחק חיות ב"ר אברהם, הנקרא ג"כ אפי רברבי אפי זוטרי, כל הדינים משו"ע יו"ד ע"פ חרוזות ושירים עם פירוש לחרוזות וחידושי דינים". גם הוא לא דייק, שהרי אין הפני יצחק כולל את כל שו"ע יו"ד אלא את חלק א' בלבד ודיני י"ג ונדה מחלק ב'. וראה בפליטת סופרים (בשם הגדולים מהד' קראנגיל) פני יצחק – הלכות שחיטה בחרוזים לבעל אפי רברבי (קרא שני"א), וצ"ע דבשער הספר כתב דהוא לר"י ש"ץ בן ר' אברהם חיות מגזע חסידי פרובינציא ובעל אפי רברבי היה אב"ד בפוזנא ע"כ. בדברים אלו יש רצף של טעויות, וכמדומה שלא ראה כלל את הספר דאינו "לבעל אפי רברבי" אלא פני יצחק הוא האפי רברבי וחד נינהו, קושיתו בענין פוזנא אינה מובנת, שהרי כתב על עצמו מגזע חסידי פרובינציא ולא שהוא מתגורר שם בפרובינציא. הפיענוח של שער הספר "ר' יצחק ש"ץ" אינו נכון אלא אלא ש"ן (שיחיה נצח) והוא ר"ת נפוץ. אגב, בשער הספר כתוב מוהר"ר יצחק ש"ן הנקרא ר' יצחק חיו ורק בהקדמה נזכר שחיברו יצחק ב"ר אברהם מגזע חסידי פרובינציא. ובענין רבנותו בפוזנא ראה הערה ג.

כד. ייסד את ספרו סביב חרוזים, כפי שהיה מקובל בתקופה זו שהיו בעלי מליצה נפלאים, והשיר תרם להם לזכרון כפי שרומז בהקדמתו "ללמד דרך קצרה בשירה בזמרה. ערוכה בכל ושמורה שירה חדשה הדורה". "ויסדתים בזמר ושירים. במשקל מרובע בארבע טורים. למען יהיו שגורים בפי כל זקנים ונערים. סמכתי בכתוב כתבן לכם את השירה הזאת שאמר ראש המורים. תמכתי בפסוק זמירות היו לי חקיד שאמר ראש המשוררים". וראה בהקדמת ספרו שיח יצחק "הגם הלום אחרי רואי בני אלקים עולים ראשונים מסדר לפנים תלו שלטי עיונם בפסקי הדינים מספר ליל פסח דינים מדינים שונים עשו מהם מליצות חרוזות שירים ורמונים, והם מהר"ם נ"ע ויתר ראשי גאונים, ומתרא"י ומהר"א כ"ץ ומוהר"ש

מילים, סביבו פירוש אפי זוטרי, המבאר את החרוזים ומקור הדינים בסוגית הגמרא ואפי רברבי בו הביא את פסקי הדינים. מסיבה זו כונה בפוסקים אפי רברבי כיון שהם לקחו את הדינים מחלק זה, וכן בעמודים רבים הכותרת "אפי רברבי" נראית ככותרת של הספר, כפי שנראה בצילום המצורף¹¹.

את מטרת ספרו מגדיר בהקדמתו, לבל יורו מתוך השלחן ערוך, אלא בלימוד כל הסוגיא והפוסקים, ולאחר מכן ניתן לכתוב את הדינים העולים מליבון דברי הפוסקים, וכלשונו "ללמד דרך קצרה בשירה בזמרה. ערוכה בכל ושמורה שירה חדשה הדורה. דיני שחיטה בדיקה גמורה. על פי טור יורה דעה סדורה. כלולה מאיסור והיתר דרב יונה. ותורת חטאת ושערי דורא. ומה שחדשתי והוספתי וחלקתי עליהם מסברא ובראיה ברורה. פסקי הלכה מבוארה. כה לחי עלי להשלים כל דיני תרי"ג לגומרה. בחבורי זרע יצחק בעזר עוטה אורה. בשגם קדמוני וערכו שלחן ערוך באור התורה. מכל מקום הניחו לי מקום להתגדר גדרה. היות רבים מעמי הארץ מתייהרים בדרא. מי שיודע לקרות מקרא. לעיין בשלחן ערוך קצת שורה. יחזיק עצמו לרב גמורה. ומרוה גם הוא יורה. או סכ"ל יסכ"ל או יורה יירה. ילאה למצוא פתח שורת הדין ומקורה. לא ידע איזה דרך ישכון אורה".

אך דא עקא, שמחשבתו הטובה לא עלתה בידו, ועל כך אנו למדים מן ההקדמה, שהספר כלל למעשה שני חלקים, האחד בירור הדין ע"פ הגמ' והפוסקים, והשני דינים העולים מבירור הסוגיא. אמנם מכיון שבעלי הדפוס דוחקים בו למהר מלאכתו הדפוס כעת את הדינים בלבד, ולמען יוכל הלומד לראות את הדברים במקורם, ציין בגליון הספר את מקורות הדינים, המעיין יראה שרבים מהציונים מקורם בב"י ובתו"ח, ונראה שציונים רבים נשמטו, כגון בה"ל נדה שערים שלמים חסרים ציונים. וכך כותב בהקדמתו "על כן אורך וקצרה הלכתי. בבירור הדין מפילפול תלמוד ופוסקים הארכתי. ושולחן ערוך לבד בקיצור הדין הערכתי. אך בעלי הדפוס להקל להחיש להוציא לאור מלאכתי. בחרו כעת לבד בקיצור מחברתי. על כל פנים פתח מבוי הדין מתלמוד ופוסקים בצדו שמת. הן קיצור דיני יועיל לאיש המוני. לסמוך על איש כמוני. אבל לאיש תחכמוני. הושיע לו ימיני וזרוע עיוני. לעיין בצדו מראה מקום ציוני. לא יעצור כח לרכוב במרכבת המשנה והתלמוד בחדוד פלפולו החמוד. מנו יתד ועמוד. לברר הדין לאמתו. ולא יסמוך על זולתו".

בספר ארבעה חלקים, פני הפתח, פני הבית, פני השלחן, פני האהל¹². כפי שכותב בהקדמתו "וקראתיו על שמי פני יצחק על ארבע פנים. מול פני ארבע חיות ואופנים.

לוריא זצ"ל מהאחרונים, כל אחד עשה שיר בחרוזות רמוזות לכמה גוונים, האמנם סמכו בפסוק זמירות היו לי חוקיך שאמרו ראש המנגנים, ובפסוק השיר יהיה לכם כליל התקדש חג פסח וזמנים, גם פרשו כוונתם לעורר לשורר במ להעביר שינה מעל פנים חרוז, ולשון כל ליל בנפלאות אל אל האדונים". ואמנם כך מצאנו למהרש"ל בריש סימן פח.

כה. מעניין שאף צאצאיו המצודת דוד והזרע יצחק מייחסים את עצמם לבעל ספר אפי רברבי, ולא קראו לו בשמו פני יצחק.

כו. נראה שבמקור כל פתח התחיל בפני עצמו עם ספירה נפרדת של השערים, רמז לכך נמצא בשער לב

נחלק לארבע שמות דינים מדינים שונים. פן האחד פני יצחק. הרצון בו לשון קדם ע"ד מה לפניו מה לאחור פני מזרח קדמה. וזה החלק נקרא פני הפתח כולל דיני שחיטה בדיקה טריפה הנוהג בבשר בעודו בבי טבחא קודם שבא לבית ורואה פני הפתח. פן ה' פני יצחק. הרצון בו ע"ד מבית ומבפנים. וזה החלק נקרא פני הבית כולל דיני הדחה מליחה צלייה בישול אפייה הנוהג בבית בפנים. פן הג' פני יצחק. הרצון בו ע"ד אשר תשים לפניו ואמרו ז"ל כשלחן ערוך לפני אדם. וזה החלק נקרא פני שלחן כולל דיני אכילה ושתייה הנוהג על השלחן. פן הדי' פני יצחק הרצון בו ע"ד כמים פנים אל פנים ופניהם איש אל אחיו אשה אל אחותה ענין דיבוק חיבור זיווג. וזה החלק נקרא פני אהל כולל דיני פתחי נידה דיני אשה שנקראת אהל ע"ד שובו לכם לאהליכם".

בספר מאה שערים ע"ש ויזרע יצחק וגו' מאה שערים. בכל שער י"ו דינים בדוקא, כנגד פני החיות אשר במרכבה, ורמז את שם משפחתו "חיות" כ"ו. וכלשונו בהקדמה "האמנם הארבעה פנים ראשונים. נחלקים כל שער כולל י"ו דינים. כפני החיה ואופנים שכל אחד כלול מיי"ו פנים והם מאה שערים מדינים שונים. והסימן ויזרע יצחק מאה שערים. ויברכהו ה' עושה אורים" כ"ה. דרכו של האפי רברבי, לקבץ דינים השייכים לנושא אחד ממקומות שונים בשו"ע, כגון בשער ג' כתב בתוך דיני סכין השחיטה את דיני טבילת הסכין, דיני חריף כונסו לשער אחד, דיני כבוס לשער אחד וכד'.

האפי רברבי הולך בפסיקתו בעקבות פוסקי אשכנז ובראשם השערי דורא, האיסור והיתר, מהרא"י בהגהותיו לשערי דורא ובתרומת הדשן, הרמ"א בהגהותיו לשו"ע ובתורת חטאת. כלשונו בהקדמה "דיני שחיטה בדיקה גמורה. על פי טור יורה דעה סדורה. כלולה מאיסור והיתר דרבי יונה. ותורת חטאת ושערי דורא. ומה שחדשתי והוספתי וחלקתי עליהם מסברא ובראיה ברורה. פסקי הלכה מבוארה". צא וראה מש"כ הש"ך פג סקכ"ז לגבי האו"ה "אחרון היה וביאר כל המנהגים" [אגב הבי"י מעולם לא מזכיר את דברי האו"ה, וכמ"ש הט"ז קי סק"י "שלא ראה ספר איסור והיתר"], ובסימן צב סקכ"ד לגבי מהרא"י "אחרון וגדול בדורו ואיזן ותיקן

דין יד שכתב : עיין לקמן שער יט, ולפנינו הוא בשער נ דין יב, ומאידך באותו דין שער נ' מציין עיין לעיל שער א' וכוונתו לשער לב שהוא השער הראשון בחלק פני הבית.

כז. מכאן נראה שיש לנקד חיות בחולם (ולא בשורוק), וכן הוא בקינה המנוקדת שחיבר ר' מנחם מאנש לזכר אחיו. בשער הספר פני יצחק כתוב המכונה ר' יצחק חי"ז, ואם אין כאן טעות הדפוס, צ"ל שהוא כינוי הברה אשכנזית לשם "חיות".

כח. ראוי לציין, בשו"ע או"ח מהדי' מכון ירושלים פיענחו את הכותרת המצויה בראש כל שער "שלח", שלט"ו וכד' כסימן שלח, סימן שלט, וזו טעות שהרי אין הספר מתחיל בסימן ש"א אלא בשער א', מקור הטעות כיון שהכותרת אינה מסומנת בראשי תיבות כפי שאפשר להבחין בצילום המצורף, ולכן "שלח" אינו אלא שער לח ו"שלט" הוא שער לט. אמנם בתשובת הבי"ח בשו"ת גאוני בתראי סי' יז כתב סי' שני"ו, וכן במנחת יעקב ב' סק"ה כתב באפי רברבי סי' שלח סי' קי (אמנם הציון השני. בודאי ט"ס וצ"ל סי' י) וצ"ב.

כל המנהגים", ולגבי המהרי"ל כתב ה"י עב סק"ד "מי יקל כנגדו שהוא גדול שבאחרונים".

לשון הדינים באפי רברבי בדרך כלל מהטור ושו"ע, בתוספת דינים רבים משערי דורא ובעיקר מהאיסור והיתר, כמ"ש בפתיחה לפני הבית שער לב "דיני איסור והיתר ע"פ סדר רבי יונה", וראה במגן אברהם תנא סק"ז "באשר ידוע שכל דבריו נשל הפני יצחק] לקוחים מאיסור והיתר". לכן את שלושים השערים הראשונים העוסקים בהלכות שחיטה וטרפות וכן את עשרים האחרונים העוסקים בהלכות יין נסך ונדה, העתיק כמעט כלשונם מהשו"ע והגהות רמ"א, כיון שאת הלכות אלו לא כתבו האו"ה והשערי דורא ואילו את הלכות טרפות כתבו בקצרה¹, על ההבדלים המועטים בשערים אלו ^{הערה} בינו לשו"ע עמדנו בהערות. ואמנם לעיתים שינוי לשון ואפילו השמטה, מורים על שיטת האפי רברבי בענין, וראה בשי"ך ס"י קצו סק"יג בסופו, שלמד הלכה מכך שהאפי רברבי העתיק דברי הרמ"א והשמיט פרט מסוים. מתוך השוואה ללשון השו"ע הוספנו במקום שנראה שנשמטו מילים בסוגרים מרובעות.

מספר סימנים הינם כמעט מילה במילה מדברי הרמ"א בספרו תורת חטאת הקצר, המכונה בפוסקים סימני התו"ח (ועפ"ד מבארים ומיישבים לשון התו"ח, כגון בשי"ך צז סק"ב). כאשר את דעתו שלו מבליע לעיתים בלשון "נראה ל...", או שכותב חידוש דין ובגליון רומז דלא כאיסור והיתר, דלא כתורת חטאת וכד'. מסיבה זו הוספנו בצד כותרת השער באותיות רש"י את המקום המקביל, באו"ה בתו"ח ובשו"ע, למען יוכל הלומד למצוא בנקל. וכפי שיראה המעיין סדר סימנים אלו משער ל"ב ואילך מקביל לסדר הסימנים באיסור והיתר.

לעיתים מסתמך על המהרש"ל, ומעניין הדבר שתמיד מזכירו בשם מוהר"ש זצ"ל (כגון: לב, ט. לה, יו. מג, יו), דבר שלא נזכר לגבי הרמ"א. ומכאן נ"ל שהמהרש"ל היה רבו (וראה בהערה כד שהזכירו בהקדמת ספרו שיח יצחק). אמנם לא נתברר מהיכן לקח את דברי המהרש"ל, שהרי ספרי המהרש"ל עדיין לא נדפסו, הגהותיו

כט. ראוי לציין שרבות ממובאות האו"ה אינם לפנינו, ראה שער לט הערה א, ונראה שהיה לפנינו נוסח שונה, כידוע מדברי השי"ך בכמה מקומות דהיו נוסחאות רבות באו"ה, (עי' שי"ך כללי ס"ס אות כט), כמ"ש הרמ"א בתשובותיו ס"י קלב אות יב, וכ"כ המנח"י ז' סק"ג. וראה משי"כ החיד"א במחזיק ברכה (יו"ד נג סקמ"ז) ידוע שמור"ם ז"ל מה שמביא בשם או"ה היינו מאו"ה כתיבת יד שהיה בידו קודם שנדפס כמו שכתב מור"ם בעצמו בתשובותיו, וכ"כ במחזיק ברכה יו"ד ס"י מו אות ד. אגב, ראה בשער ז, ד בשם המרדכי ושם בהערה ג' בשם האחרונים דלא נמצא מרדכי זה לפנינו.

ל. בדרך זו הלך ג"כ הרמ"א שהסתמך רבות על השערי דורא כמ"ש בהקדמה שמטרתו "לסדר סדר איסור והיתר על הדינים המבוארים בשערי דורא באשר כי הוא מורגל ונמצא ביד כל אדם, והמכשלה הזאת תחת ידם באשר הגאון בעל שערי דורא תקנו לדורו שהיו גדולים וחכמים והיה קוצר דבריו מספיק להם ולכן לא כתב בספרו רק דברים שהיו מחודשים בעיניו או דברים הצריכים בדורו ולכן כתב רק מקצת דיני או"ה וקצת טרפות בקצתו תראה וכו' ראיתי כי טוב ונכון לסדר סידור נכון בכל דיני איסור והיתר הנמצאים בשערי דורא לכתוב אותן ע"פ סדר סימניו שבשערי דורא". ומסיבה זו לא כתב הלכות טרפות כמ"ש בכלל צב ס"ב "ושאר דיני טרפות נתבארו בדברי הפוסקים ראשונים ואחרונים ז"ל ולא ראיתי לסדרם מאחר שהרב המחבר שערי דורא לא דיבר מהם הנחתים כמו שאר דיני טרפות שלא נתבארו בזה החיבור".

עטרת שלמה לשערי דורא נדפסו לראשונה בלובלין שנייט ובמקביל בבאזל שנייט בשני נוסחים, וספרו ים של שלמה עמ"ס חולין נדפס רק בשנת שצ"ג. אמנם הגהותיו של המהרש"ל היו נפוצות בין תלמידיו כפי שעולה הדבר מהרמ"א בדרכי משה^{לא} ובתו"ח שהביאו בכמה מקומות בשמו או בשם יש חולקין (כגון תו"ח יא, ח). יתכן שמסיבה זו מכנהו בשם מוהר"ש, ואילו את הרמ"א מכנה על שם ספרו תורת חטאת שנדפס בשנת ש"ל, ואמנם פעמים שמזכירו בהגהותיו לשו"ע בשם מוהרמ"א^{לב}.

הלכה כמותו

הפוסקים הביאו רבות את דברי האפי רברבי. בראשם המגן אברהם^{לד} במקומות אלו: קסא, ו (עא, יב) קנט, לא (עב, יו) תנא, לז (ע, ב. נד, ג) ומשם במשנ"ב. הש"ך ביורה דעה הזכירו עשרות פעמים (בטי"ז לע"ע ל"מ). דינים רבים שמקורם באו"ח ותו"ח מביאם הש"ך וכותב וכ"כ האפי רברבי. סיבת הדבר היא, כיון שהש"ך סומך בכל כוחו על האפי רברבי כמכריע, וכעין מה שאנו כותבים ש"ך וט"ז ומוסיפים וכן כתב החכמ"א^{לז}. וראה בסי קצו סק"ג בסופו, שלומד הש"ך הלכה מכך שהאפי רברבי העתיק דברי הרמ"א והשמיט פרט מסוים ע"ש.

דבריו הובאו רבות בספרי הליקוטים הקדמונים, בדרך כלל בשם פני יצחק. וכך נדפס בשער הספר לחם הפנים לר' משה יקותיאל קופמן, חתנו של המג"א, נדפס לראשונה הענא תע"ז: "קיצור פסק הלכה מספר טורי זהב ושפתי כהן ונקודות הכסף פני יצחק בית הלל וקצת דינים מחודשים מבעל מגן אברהם ומשאר ספרי פוסקים כהנה וכהנה"^{לח}. לשון זה הועתקה גם בהקדמת בית לחם יהודה לר' צבי הירש ב"ר

לא. ראה את דברי השלי"ה שער האותיות קדושה. רבותינו גדולי האחרונים הגאון מהר"ש לוריא והגאון מהר"ם איסרלז ז"ל כ"א מהם חיבר וסידר איסור והיתר וכמה פעמים הם מחולקים וכבר יצא טבעו של הגאון מהרמ"א ז"ל לילך אחריו ולפסוק כמותו ולבד מן השמים זכה לזה כמו שנפסק הלכה כב"ה אע"ג דב"ש הוה חריפי. רק כגון דא צריך אני להודיע כי הגאון מהרש"ל ז"ל הוא בתראי בסדר חיבור איסור והיתר שלו לאחר שחיבר מהרמ"א ז"ל תורת חטאת שלו. כי כן היה מעשה תלמידים של הגאון מהרש"ל ז"ל העתיקו איסור והיתר שלו והביאו אותו לידי מהמ"א ז"ל כשחיבר התו"ח על כן הביא כמ"פ איסור והיתר של הגאון מהרש"ל ז"ל ומשיג עליו אח"כ בא התו"ח ליד הגאון מהרש"ל ז"ל ע"ש בכ"ד (עו) יש"ש פ"ג סוסי קב, פ"ז סי' מה, ש"ד סי' ח).

לב. במק"א הארכנו על המח' שבין הרמ"א לרש"ל, אשר חלקן נובעות מכך שהרמ"א מחזיק בכל עוז במנהג ומצדיקו, וכלשון החיד"א בברכי יוסף (יו"ד רפב סק"א) "כל מעיינינו להחזיק במנהגים וזימנן דמשכחת ליה דדחיק טובא לתת טעם למנהג" ומכח זה סמך טובא על המהר"ל "חופש כל דברי מהר"ל וחיש טובא למסקנתו (ברכ"י שז סק"ב). וראה מש"כ השלי"ה שם "אף שהמובן מדבריו (- של הרמ"א) שאין הדבר כשר לעשות כן, לא מיחה כי כן דרכו שלא לסתור מנהג הנהוג כל מה שאפשר לקיימו". אגב, האורח מישור בסי' נב, כותב דהיכא שכתב הרמ"א "הכי נהוג" אין פירושו שכך הוא המנהג אלא שכן ינהגו.

לג. בהלי נט"י הביאו בשם פני יצחק ובהלי פסח בשם אפי רברבי.

לד. הכנסת הגדולה בסי' נז התפלא על הש"ך שהביא את האפי רברבי והלא מפורש הדבר בתורת חטאת (ראה שער סג הערה ח). לפי האמור, קושיא מעיקרא ליתא.

לה. בהקדמת לחם הפנים מביא חידוש בשם האפי רברבי. וז"ל כתב הרמב"ם במורה נבוכים ח"א פל"ד חמשה מניעות הם ללימוד התורה, עומק המושג, קוצר המשיג, אורך ההצעות, הכנה הטבעית, העסק בצרכי פרנסתו, עכ"ל. פי' עומק המושג ר"ל לרוב עמקות ודקות מציאותה מדבר דק דק מחומר שכלי, פי' קוצר המשיג שלא ידע ערכה בעבור שהוא אנוש בקוצר השגתו כי לאו מלאך הוא, פי' אריכות התצעות

עזריאל, זולקווא תצג, שהעתיק דינים רבים מלחם הפנים וז"ל בהקדמה "כבר הופיע עלינו רוח הקודש ה"ה הרב המופלא כבוד מוהר"ר משה יקותיאל קופמן בעל המחבר לחם הפנים וכו' מספרי ט"ז ושי"ך ונקה"כ לפני יצחק ובית הלל ופרי חדש ומג"א ושאר פוסקים".

מלבד זאת מצאנו הזכרות נוספות. תשובה לב"ח בשו"ת גאוני בתראי סי' יז, בה מכריע כדעת האפי רברבי כנגד פסק של "גדול הדור אחד", ודנו עליה האחרונים רבות, ובנדון זה כותב הבית מאיר (בבית אדם שער הקבוע סוף אות ז ע"ש) "ומכל שכן שגדול האחרונים האפי רברבי מסכים לזה". בבית הלל סי' קי, הו"ד בפמ"ג משב"ז ה, הביא מו"מ שעבר בין גדולי הדור ולבסוף הכריעו ע"פ מה שמצאו בספר אפי רברבי. (ראה שער נו דין יו ובהערות). מנחת יעקב ב' סק"ה וסק"ח (ראה שער לח הערות ב, ח). במקרים רבים שנזכר ע"י הפוסקים, נראה שלא ראוהו במקור אלא בדברי השי"ך, כגון הפר"ח וחכמ"א. הבאה"ט הזכירו בסי' סט סק"ו ומקורו בלחם הפנים סק"ט, עי' שער לג הערה ט. הפמ"ג המביא דבריו מכלי שני בשם הבית לחם יהודה עי' שפ"ד סט, כג וסוסי' עי' בית לחם יהודה בשם פני יצחק, ועוד. כל אלו לא צוינו בהערות, אלא א"כ נו"נ בדבריו. וראה בדברי הנודע ביהודה (יו"ד מו בהג"ה) "להיות שספר אפי רברבי אינו בידי", וע"ש שדן בדבריו ע"פ מה שראה בשי"ך. מעניין שבספר יד יהודה על יו"ד מביאו כמ"פ וניכר הדבר שהספר היה מצוי בידו (ראה שער ז הערה ג, ושער נג הערה ב).

ואלו המקומות שהביאו השי"ך. כיון שהשי"ך ציין לפי דפיו הוספנו בסוגריים את השער והדין לתועלת הלומדים שימצאו דבריו בנקל, ומסיבה זו צוין הדף המקורי מדפוס ראשון בגליון הספר.

כח סקל"ו (טו, יו). לד, יח (כז, ט). לו, יט (כז, ט). לו, ל (יז, טו). לז, י (יט, ד). מא, ה (כב, יג). מד, יח (כג, יו). מו, יז (כד, ט). מז, לא (ל, י). נו, לא (ל, י). נו, מג (עו, טו). נח, ז (כט, ד). סט, לח (לח, ח). סט, מא (מב, טו). סט, מב (נג, א). סט, סב (לג, י). סט, סה (סז, ג). ע, כט (לו, ו). לז, ג. פא, ז (עח, טו). פא, כג (סג, יא). צב, טו (נט, י). צג, ד (סח, יג). צד, כא (שער סו). צו, ו (סט, ד). צו, יז (סט, ז). קד, ח (סג, טו). קה, ב (לז ע"ב – מב, י. נד ע"ב – סא, ט. נד ע"ב – סא, י). קי, לו (נו, א) קי, נג (נו, ט) כללי ס"ס סוף אות כט (נו, טו). קיח, ה (נג, יב). קכד, ד (עט, ג). קכד, עא (פ, יג). קכה, ב (פא, א). קפז, לג (פט, יב). קפח, טז (פו, ז). קצו, יג (צו, יב). נקודות הכסף על הטי"ז סט סק"ט (לח, ב). קטז סק"ה (נד, ה).

ויחשוב פן לא יספיק לו זמן ימי חייו לבא אל התכלית ועיי"כ מניח את הכל, פ"י ההכנה הטבעית להיות נשקט מרתיחת טבעו בילדותו, פ"י העסק בצרכי פרטנו שעוסק בקנינים ורודף מצד הטבע אל אסיפת הממון, עיי"כ פירשו הקדמונים. ומצאתי כתי"י הגאון מהר"ר יצחק חיות ז"ל שבזה מבואר הפסוקים את כל זה נסיתי בחכמה, אמרתי אחכמה לשלשה מהם הני"ל שהם ברשות אדם, אמנם ב' מניעות מצד עומק המושג וקוצר המשיג זשי"ה והיא רחוקה ממני מצד קוצר המושג ועומק המושג, עכ"ל. וני"ל לפרש דבריו והיא רחוקה ר"ל התורה היא בעצם רחוקה מצד קוצר המושג ולז"א ממני דייקא פ"י מצד המשיג.